

іхнія асобныя вучылішчы ў мястэчках адразу сталі шырока вядомымі цэнтрамі асветы: тут вучыліся юнакі большасці паветаў Беларусі.

Можна ўпэўнена сцвярджаць, што веданне і выкарыстанне старадаўніх традыцый беларускай школы неабходна сучасным выкладчыкам як сярэдніх, так і вышэйшых навучальных устаноў нашай краіны для рацыянальнага ўдасканалення працэсу выкладання.

С.Г.ШУТАВА

НЕКАТОРЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ЎСПРЫМАННЯ І МІЖАСАБОВАГА АЦЭНЬВАННЯ Ў ГРУПЕ

Праблема міжасабовага ацэньвання ў псіхалогіі прысвечана шмат прац і даследаванняў. У артыкуле прыводзіцца аналіз асаблівасцей успрымання і ацэньвання ролевых паводзін чалавека ў групе.

Па меркаванні М.Люшара, існуюць пэўныя «сігналы асобы – сукупнасць абраных чалавекам манер, паводзін і сродкаў, з дапамогай якіх ён дабіваецца ад людзей, што яго акружаюць, пажаданай для сябе ацэнкі яго асобы». Зыходзячы з гэтага, пад роляй Люшар разумее «заўсёды ўяўную самаацэнку і паводзіны, што з яе вынікаюць, а таксама спосаб дзеяння чалавека»¹.

Гэты спосаб дзеяння, стыль паводзін атрымлівае сваю непасрэдную ацэнку ў першаснай групе. Гэта група характарызуецца большай ці меншай ступенню даверу. Першасныя групы існуюць звычайна дастаткова працяглы перыяд, калі іх ўдзельнікі ў працэсе стварэння ўзаемаадносін пастаянна ацэньваюць адзін аднаго. Чым больш працяглы перыяд кантактаў, тым больш выразна развіваюцца розныя камбінацыі міжасабовых ролей. Гэтыя камбінацыі складаюцца потым для кожнага члена групы ў пэўны **асабовы статус**.

Фарміраванне ўяўленняў адзін аб адным адбываецца на аснове фіксавання існуючых у асобы рыс характару, стылю яе паводзін і зносін. Пры гэтым большасць рыс характару пэўнага чалавека ўспрымаецца і захоўваецца іншымі членамі першаснай групы дастаткова ярка і дакладна (вербальны ўзровень ацэнкі). Іншыя ж рысы і асаблівасці зносін могуць успрымацца менш дакладна ці не ўсведамляцца ўвогуле (невербальны ўзровень).

Нехай праведзенага намі даследавання быў пошук заканамернасцей паміж усвядомленымі і неўсвядомленымі ацэнкамі паводзін чалавека ў групе. У працэсе даследавання быў выкарыстаны шэраг спецыяльных метадык. Дзеля вызначэння статусу і ролі кожнага індывіда ў групе выкарыстоўваліся вербальныя і невербальныя ацэнкі з боку калектыву.

На вербальным узроўні становішча чалавека ў групе вызначалася з дапамогай характарыстык, якія апісваюць 16 тыпаў ролевых паводзін (гл. табліцу).

Гэтыя тыпы паводзін былі зацверджаны ў выніку пілатажнага даследавання як найбольш распаўсюджаныя ў маладзёжным асяроддзі.

На невербальным узроўні для ацэнкі статусу чалавека выкарыстоўваўся колеравы тэст адносін, распрацаваны А.М.Эткіндам на аснове колераасацыятыўных эксперыментаў. У ходзе гэтых эксперыментаў было даказана, што кожны колер з набору Люшара² валодае ўласным, ясна вызначаным эмацыянальна-асобасным значэннем, адлюстроўвае пэўнае стаўленне чалавека да іншых³. Таму можна дапусціць, што супадзенне стаўлення кожнага члена групы да пэўнага чалавека можа сведчыць аб устойлівым стане апошняга ў групе.

У цэлым працэдура груповага апытання праходзіла наступным чынам. Усім падвыпрабавальным былі прад'яўлены спісы тыпаў ролевых паводзін з іх характарыстыкамі і набор з васьмі колераў Люшара. Карыстаючыся гэтымі сродкамі, падвыпрабавальныя павінны былі ацаніць адзін аднаго.

Кожны падвыпрабавальны праранжыраваў членаў групы па ступені блізкасці ўзаемаадносін. Далей ён асацыіраваў іх з пэўным колерам і прыпісваў той ці іншы тып па кожнаму з прапанаваных параметраў. Акрамя таго, кожны ацэньваў самога сябе па той жа схеме.

Тыпы ролевых паводзін

Код тыпу	Назва тыпу	Кароткая характарыстыка тыпу
1	лідэр-натхняльнік	здольны "заразіць" іншых якой-небудзь ідэяй, планам, выдумшчык, фантазёр, умее заваяваць прызнансць іншых асоб
2	лідэр-арганізатар	адказны, заўсёды выконвае свае абавязкі, можа згуртаваць і арганізаваць групу і пракантраляваць яе дзейнасць
3	крытык	рэзкі, прамалінейны ў ацэнцы іншых, чалавек іранічны і з'едлівы, часта зпаслівы
4	"казёл адпушчэння"	чалавек, на якога сыплюцца ўсе непрыемнасці, з якога нярэдка насміхаюцца
5	індывідуаліст	дастаткова незалежны ад групы, як "кошка, што гуляе сама па сабе", які жыве сваім уласным, самадастатковым светам
6	гіпертаварыскі	дапытлівы, усюдыйсны, гаваркі, заўсёды ў гушчы падзей, ва ўсім дасведчаны, імкнецца ўсюды сябе праявіць
7	дарослае дзіця	наўны, непасрэдны, эмацыянальны, жвавы; здараюцца перапады настрою, але пераважае весялосць і гулівасць; часта адчувае патрэбу ў апецы і ў абароне
8	замкнуты	сарамлівы, скаваны, пасіўны і негаваркі, звычайна непрыметны ў групе
9	песіміст	чалавек, які ставіцца да ўсяго скептычна, насцярожана, буркун і зануда, можа сапсаваць настрой групы
10	гумарыст	весялун-гаварун, усеагульны любімчык і душа кампаніі, усіх смяшыць, уздымае настрой групы
11	спагадлівы чалавек	мяккі, спагадлівы, уважлівы да іншых; ніколі нікога не асуджае, усіх гатовы выслухаць і сукагоць
12	ныцкі	пастаянна чымсьці незадаволены, капрызны, крыўдлівы, часам злапамятны, любіць паскардзіцца на свой лёс, прычым часцей за ўсё ў асабістых няўдачах вінаваціць іншых
13	эксперт	начытаны і дасведчаны, прызнаны разумнік, да яго пераважна звяртаюцца за дапамогай пры вырашэнні цяжкіх і спрэчных пытанняў
14	свецкі чалавек	ніколі не бывае на заднім плане, імкнецца паказаць сябе на людзях і таму здольны выгадна сябе падаць, ведае, што яму патрэбна ад жыцця. Знешне ветлівы, далікатны, але яго ўнутраны свет часцей за ўсё закрыты для іншых
15	мараліст	чалавек, які любіць ва ўсім парадак, дакладнасць, акуратнасць, пры гэтым не толькі сам прытрымліваецца пэўных правілаў і норм, але і іншых любіць павучаць
16	легкадумны	непастаянны, бязвольны і безадказны, лёгка змяняе свае погляды і перакананні, хутка адшуквае сваё месца ў любой кампаніі, але доўга нідзе не затрымліваецца

Разгледзім вынікі даследавання падрабязней. Усяго ў даследаванні прынялі ўдзел 83 чалавекі: студэнты першага курса псіхалогіі і школьнікі-ліцэйсты з класаў гуманітарнага, матэматычнага, прыродазнаўчага накірункаў.

Кожная з гэтых груп характарызуецца сваёй статуснай іерархіяй з пералікам найбольш распаўсюджаных тыпаў ролевых паводзін. Практычна ва ўсіх групах ёсць яўны *лідэр*, акрамя класа з прыродазнаўчым ухілам навучання (там сустракаецца толькі некалькі патэнцыяльных лідэраў). Ва ўсіх, акрамя гуманітарнага класа, ёсць і *казлы адпушчэння*. Апошнія часцей за ўсё бываюць мужчынскага полу, таму, верагодна, у выключна жаночым калектыве (гуманітарый) гэты тып практычна не сустракаецца.

Іншыя тыпы ролевых паводзін, якія часта адзначаюцца практычна ў любой групе: *індывідуаліст*, *гіпертаварыскі*, *замкнуты*, *дарослае дзіця*, *свецкі чалавек*, *эксперт*. Акрамя таго, ва ўсіх чатырох групах часцей за ўсё выкарыстоўваліся для ацэнкі сіні і зялёны колер, найбольш рэдка – чорны.

У мэтах параўнальнага аналізу ў адной з груп (студэнтаў-псіхолагаў першага курса БДУ) даследаванне праводзілася ў два этапы. Задачами даследавання было выявіць, наколькі дакладна і адназначна можна ацаніць тып паводзін чалавека, грунтуючыся на першым уражанні і пасля больш працяглага знаёмства з ім, а таксама вызначыць, якім чынам значнасць узаемаадносін з пэўным чалавекам уплывае на яго вербальную і невербальную ацэнкі (у першым і другім даследаванні).

Нягледзячы на тое, што гэта група была даволі вялікай (31 чал.) і наладзіць ў ёй узаемаадносіны за два тыдні заняткаў было дастаткова цяжка, паказчыкі паводзін былі большай часткай распазнаны. У цэлым роскід ацэнак адносна кожнага члена групы аказаўся даволі шырокі, аднак вызначыць прыналежнасць чалавека да таго ці іншага тыпу было ўсё ж такі магчыма.

Асабліва выразна на агульнагрупавым фоне адразу вызначыліся *лідэры, гіпертаварыскія, замкнутыя*. Большасць жа астатніх ацэнена ветліва-нейтральным тыпам *свецкі чалавек*. Усё гэта гаворыць аб тым, што людзі звышактыўныя і звыштаварыскія (у першым выпадку) ці людзі празмерна скрытныя (у другім выпадку) перш за ўсё распазнаюцца іншымі. Таксама нядрэнна ў групе распазнаюцца *індывідуалісты* (верагодна з-за іх недаверлівасці, насцярожанасці ў адносінах да іншых).

У другім даследаванні, праведзеным праз паўгода, ацэнкі кожнага чалавека сталі ўжо больш акрэсленымі і адназначнымі. Адбылася дыферэнцыяцыя ролей у групе. Так, калі ў першым даследаванні патэнцыяльнымі лідэрамі былі ацэнены шэсць чалавек, то ў другім выпадку іх засталася толькі двое: *лідэр-натхняльнік і лідэр-арганізатар*. Астатнія прэтэндэнты занялі іншыя пазіцыі, блізкія да лідэрскай (*гіпертаварыскі, свецкі чалавек і г.д*). Лепш пазнаўшы адзін аднаго, падвыпрабавальныя таксама вылучылі са свайго асяроддзя *экспертаў, крытыкаў, індывідуалістаў і інш.* Аднак у цэлым падчас другога даследавання адбылося толькі ўдакладненне і пацвярджэнне тых тыпаў паводзін, якія ў прыблізнай форме выступалі ўжо ў першым даследаванні. Напрыклад, людзі, першапачаткова ацэненыя як *замкнутыя*, так імі і засталіся, толькі дадаткова ім прыпісалі тыпы *эксперт, індывідуаліст, душа-чалавек і інш.*; *гіпертаварыскіх* ацанілі таксама *гумарыстамі, а экспертаў – маралістамі*.

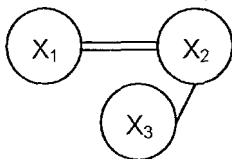
Такім чынам, атрымліваецца, што тып ролевых паводзін можна вызначыць ужо па першым уражанні. Затым гэтае ўражанне або замацоўваецца, або некалькі дадаецца і ўдакладняецца, што пацвярджаецца высокімі каэфіцыентамі карэляцыі для ўсіх пераменных, акрамя тыпу *песіміст і ныцік*, а таксама зялёнага, сіняга, фіялетавага і карычневага колераў.

Разгледзім, наколькі і як залежаць вербальныя і невербальныя ацэнкі ў абодвух даследаваннях ад важнасці, блізкасці ўзаемаадносін са значным чалавекам.

У першым даследаванні людзей, з якімі ўжо паспелі пазнаёміцца дастаткова блізка, часцей за ўсё адзначалі чырвоным колерам і значна менш карычневым. Малазнаёмых і незнаёмых членаў групы адзначаюць карычневым, чорным і шэрым і практычна не выкарыстоўваюць чырвоны і жоўты колеры. Гэта значыць, у дадзеным выпадку пары чырвоны-жоўты і шэры-чорны выступаюць як два супрацьлеглыя полюсы ў ацэнках. І хаця асноўнымі колерамі вызначаюць часцей за ўсё знаёмых людзей, а дадатковымі – незнаёмых, у цэлым сувязь паміж значнасцю чалавека (ступенню знаёмства з ім) і колерам, які выкарыстоўваецца для яго ацэнкі, у першым даследаванні нязначная і датычыцца толькі крайніх пазіцый (дастаткова знаёмых і зусім незнаёмых) і адпаведных ім колераў.

У другім даследаванні (да таго часу ў групе ўжо сфарміраваліся ўстойлівыя ўзаемаадносіны) розніца ў ацэнцы значных і нязначных людзей стала яшчэ больш відавочная. Зялёным, чырвоным і жоўтым колерам ацэньваюцца пераважна тыя людзі, адносіны з якімі блізкія і даверныя, а шэрым, карычневым, чорным і сінім колерамі – тыя, з кім не ўдалося наладзіць задавальняючыя ўзаемаадносіны.

У выніку правядзення іерархічнага логлінейнага аналізу была атрымана наступная мадэль узаемасувязі трох прымет:



дзе X_1 – паказчык значнасці чалавека (блізкасці ўзаемаадносін з ім), X_2 – асацыяцыя з колерам, X_3 – асацыяцыя з тыпам.

З гэтай мадэлі бачна, што сувязь паміж значнасцю чалавека і характарыстыкай тыпу адсутнічае. Гэта значыць, што вербальная ацэнка чалавека не залежыць ад адносін да яго і з'яўляецца ў пэўнай ступені аб'ектыўнай.

Затое існуе моцнае ўзаемадзеянне паміж значнасцю чалавека і колерам, што яму прыпісваецца. Атрымліваецца, што невербальныя ацэнкі адлюстроўваюць не столькі тыя ці іншыя рысы чалавека, колькі адносіны да яго. З другога боку, на мадэлі прадстаўлена таксама ўзаемасувязь паміж выбарам колеру для ацэнкі і выбарам тыпу (гэта значыць асацыяцыя з колерам адбываецца ў адпаведнасці з пэўнымі паводзінамі чалавека).

У такім выпадку паўстае пытанне: як можа колер адначасова адлюстроўваць і пэўныя асаблівасці чалавека, які ацэньваецца, і адносіны да яго? Адно з дапушчэнняў тут будзе такім. У кожным асобна ўзятым выпадку, калі пэўны чалавек ацэньвае члена сваёй групы (назавём яго Х), выбар колеру вызначаецца толькі яго адносінамі да апошняга. Гэтага ж члена групы ацэньваюць і астатнія, прычым кожны перадае свае асабістыя адносіны да Х. У выніку атрымліваюцца агульныя, сумарныя, адносіны групы да чалавека Х, якія вызначаюць статус, становішча яго ў групавой іерархіі (яно высокае, калі большасць ацэнак станоўчая, і наадварот). Гэта значыць, што на аснове агульных ацэнак можна вызначыць асабовы статус чалавека, а ролевыя паводзіны, як вядома, непасрэдна звязаныя са статусам, з'яўляюцца яго дынамічным выразам, таму заканамерна, што колер таксама адлюстроўвае пэўны тып паводзін чалавека.

Па даных даследавання можна сказаць, што ў цэлым тыпы *лідэр-натхняльнік і лідэр-арганізатар, гіпертаварыскі, гумарыст, дарослае дзіця, спагадлівы чалавек, эксперт, свецкі чалавек* пераважна ацэньваюцца асноўнымі колерамі: сінім, зялёным і асабліва чырвоным і жоўтым. Гэта гаворыць аб яўнай перавазе гэтых тыпаў, іх сацыяльнай прымальнасці. *Крытыкаў, "казлоў адпушчэння", індывідуалістаў, замкнутых, песімістаў, ныцікаў і няўстойлівых* ацэньваюць цёмнымі, дадатковымі колерамі (шэры, чорны, карычневы), падкрэсліваю тым самым негатыўныя ці абыякавыя адносіны да прадстаўнікоў гэтых тыпаў. Усё гэта зноў-такі сведчыць аб тым, наколькі цесна пераплецены ў невербальных ацэнках адносіны да чалавека і адлюстраванне яго істотных рыс.

Можна заўважыць у заключэнне, што хоць кожная эксперыментальная група адрозніваецца сваімі спецыфічнымі рысамі, перавагамі пэўных тыпаў і колераў, але прысутнічаюць таксама агульныя моманты ў вербальных і невербальных ацэнках і іх узаемасувязі.

Вербальныя ацэнкі больш дакладна адлюстроўваюць рысы ацэньваемага чалавека, яны больш акрэсленыя, аднадушныя. Гэта можна растлумачыць тым, што вербальныя ацэнкі, верагодна, з'яўляюцца вынікам групавога ўзаемадзеяння, абмеркавання і «прамаўлення» тых ці іншых рыс кожнага члена групы.

Невербальныя ацэнкі маюць больш індывідуальны характар, адлюстроўваюць перш за ўсё асабовыя адносіны да ацэньваемага (у кожным канкрэтным выпадку) і толькі ў сукупнасці гэтыя ацэнкі могуць сведчыць аб становішчы чалавека ў групе.

Трэба таксама адзначыць, што спецыфіка выкарыстання тыпаў і колераў пры ўзаемаацэнцы дазваляе пэўным чынам характарызаваць групу, меркаваць аб склаўшыхся ў ёй адносінах, нормах каштоўнасцей і г.д. На наш погляд, прапанаваная метадыка даследавання можа быць выкарыстана практычнымі псіхолагамі пры вывучэнні мікраклімату ў класе ці студэнцкай групе.

¹ Люшер М. Сигналы личности: ролевые игры и их мотивы. Воронеж, 1993. С.4, 18.

² Гл.: Собчик Л. Н. Метод цветových выборов: Модифицированный цветовой тест Люшера. М., 1989.

³ Эткинд А. М. // Социально-психологические исследования в психоневрологии. Л., 1980. С.222.